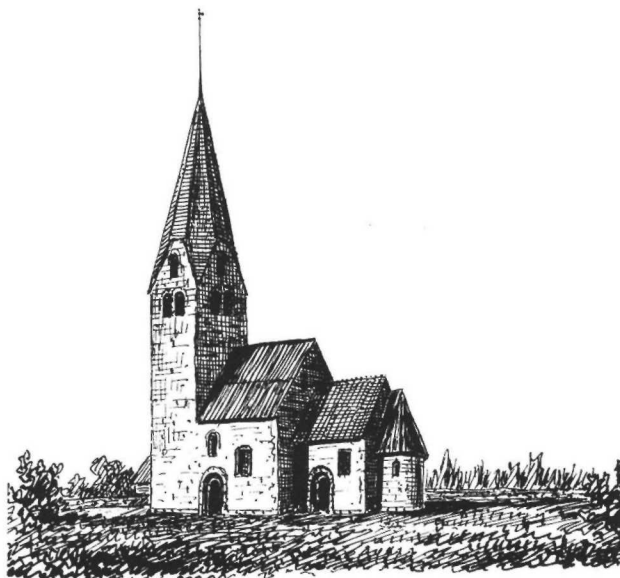

Ganthems kyrka

Kyrkans äldsta del, koret, är från 1100-talets senare hälft. Vid mitten av 1200-talet var kyrkbygget i övrigt, långhuset och tornet, fullföljt. I Sveriges kyrkor, Gotland bd 4: 2 (1952), s. 230, nämnes att ristningar, varibland även runor, »skymta på flera ställen i den medeltida putsen» i ringkammaren, bland dem »runalfabetet i två rader» (G 142: a). 1970 noterades ytterligare sju putsristningar på väggarna i tornrummet (G 142: b–h), avtäckta i samband med kyrkorestaureringen 1967, liksom en i korportalens smyg (G 142: i). Sammanlagt nio putsinskrifter med runor är därmed kända i Ganthems kyrka.

142. Ganthems kyrka

Pl. 4, 5

Litteratur: F 67 b (G 142: a), W 100 (G 142: a); Kyrkorådsprotokoll 21.1.1946 (utdrag i ATA; G 142: a); Sveriges kyrkor, Gotland bd 4: 2 (1952), s. 230 (G 142: a); E. Olsson, Restaureringsrapport juli 1968 (ATA; G 142: a–d, i); E. Svärdröm, Runfynd 1970 (i Fornvännen 1971), s. 202 (G 142: b–e, g–i).

Äldre avbildning: Teckning i a. a. 1952 (G 142: a).

Av de nio runinskrifterna i torr puts i Ganthems kyrka iaktogs G 142: a första gången av O. v. Friesen 1922. De övriga (G 142: b–i) avtäcktes vid restaureringen 1967.

På tornkammarens södra vägg:

a. 1,46 m från sydöstra hörnet, 1,36 m över golvet. Runornas höjd 7–16 cm. E. Wessén fann 1944 ristningen överdragen med kalkslam, som dock avlägsnades 1946 genom kyrkorådets försorg. Inskriften är fördelad på två rader, i den översta r. 9–17, i den undre r. 1–8.

Inskrift:

fuporkhniastblm : R ↑ ...

5 10 15

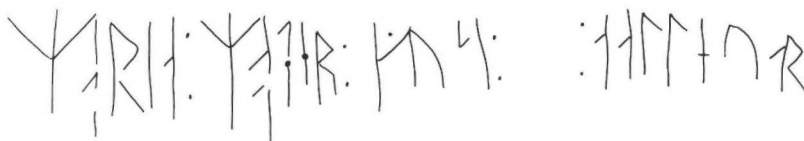
Till läsningen: 4 **o** har ensidiga bistavar liksom 8 **n**, 10 **a** och 12 **t**. 11 **s** har gotländsk form, spegelvänd. R. 17 är gyllentalstecknet.

Runristningen är alltså icke den vanliga futharken utan runstavens gyllentalssrad, där dock nu inga säkra spår av talen 18 och 19 kan urskiljas. På två andra ställen i kyrkan finns också kalenderrunor ristade, se e och i nedan.

På tornkammarens västra vägg:

b. 0,81 m N om sydvästra hörnet, 1,35 m över golvet; runornas höjd 5–9 cm.

Inskrift:

maria : moder : gus : ... : aalle uar

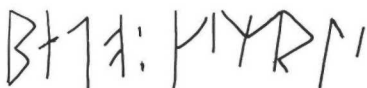
5 10 15 20

»Maria, Guds och allas vår moder.»

Till läsningen: R. **a**, **o**, **d** har ensidiga bistavar. 8 **d**, 9 **e** och 11 **g** är stungna med tydliga punkter. 13 **s** är av gotländsk typ, spegelvänd. Mellan skiljetecknen efter 13 **s** och före 14 **a** är putsytan skadad, men små och svaga spår av ristning som utan hinder kan vara rester av ett väntat **ok** (eventuellt **ök**) kan skönjas. Huruvida det lilla tvärstrecket på r. 18 skall uppfattas som **e**-punktering eller **a**-bistav är osäkert; inskriftens övriga **e**- och **a**-runor har annat utseende. En runa **a** svarar visserligen mot ordets skriftspråksform men **e** förmodligen bäst mot ristarens uttal.

c. 1,83 m N om det sydvästra hörnet, 1,43 m över golvet, på 35 cm avstånd från inskriften b men 8 cm högre upp på väggen. Runornas höjd 4 cm.

Inskrift:

beto : k - mþs

5

»Peto Kambs»

Till läsningen: 1 **b** är icke stungen, 2 **e** är stungen med ett kort snedställt streck. 3 **t** och 4 **o** har ensidiga bistavar. Skiljetecknet efter 4 **o** består av två punkter. 5 **k** är icke stungen. En skada i putsen har avlägsnat nedre delarna av r. 6–8. Av r. 6 återstår övre hälften av huvudstaven men inga spår av bistav; runan kan dock utan hinder ha varit **a**. R. 8 kan formellt vara **b** eller **r**, här säkerligen **b**. R. 9 liknar vid första påseendet **l**, men strax t. h. om bistaven finns en kort lodrät linje, som förefaller vara tredje leden i en **s**-runa av gotländsk typ; eftersom omedelbar anslutning mellan den andra och tredje leden inte finns, och den sistnämnda dessutom beröres av en lång bågböjd rits, är runans utseende något diffust.

R. 1–4 är kortformen *Peto* till mansnamnet *Petar* (se G 2), en kortnamnsbildning av genuint folklig typ, som ännu är levande på Gotland. Intressant är **e**-runans form, se vidare G 142: h. R. 5–9 är ortnamnet *Kambs*, bevarat ännu idag på gårdar i grannsocknen Halla belägna 5 km V om Ganthems kyrka och här brukat som familjenamn.

d. Nedanför c, 1,27 m över golvet, står två runor, 6 cm höga:

fu, dvs. början av futharken.

På tornkammararens norra vägg:

e. 1,41 m V om det nordöstra hörnet, 1,38 m över golvet. Runornas höjd 2,5 cm.

Inskrift:

-upørkh

5

Till läsningen: Av r. 1 återstår bara huvudstaven; utrymmet före 2 **u** tillåter **f**-bistavar. I 2 **u** är bistaven lågt ansluten till huvudstaven. Större delen av r. 4 är borta i en skada; bevarade är huvudstavens topp och bas samt t. h. om huvudstaven yttersta delen av den nedre bistaven i en **o**-runa. 7 **h** är säker.

Ristningen är sannolikt en serie söndagsrunor.

f. 1,30 m V om det nordöstra hörnet, 1,52 m över golvet. Runornas höjd 2 cm.

Inskrift:

fupør - h - - - s - - lm ...

5

10

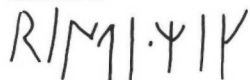
15

Till läsningen: Av 1 **f** återstår bara en liten del av huvudstaven med nedre bistavens ansättning. Bistaven i 3 **p** är ansatt vid huvudstavens topp och bas. Av 4 **o** återstår nedre hälften av runan med nedre bistaven, av r. 6 hela huvudstaven. 7 **h** är säker. Av r. 8–10 är huvudstavarna helt eller delvis bevarade, däremot inga spår av bistavar. I 11 **s**, av gotländsk typ, är hela huvudstaven och den tredje leden bevarade. Av r. 12 återstår bara spetsen av en huvudstav, av följande runa (13) hela huvudstaven. Övre hälften av 14 **l** är bevarad liksom hela 15 **m**. Inga spår av någon sextonde runa.

Ristningen är en skadad 16-typig futhark.

g. 1,02 m V om det nordöstra hörnet, 1,5 m över golvet. Runornas höjd intill 3 cm.

Inskrift:

... **risti** · **mik**

5

»... ristade mig.»

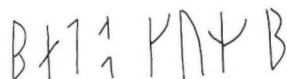
Till läsningen: 3 **s** har gotländsk form. Omedelbart före 1 **r** har inga spår av runor iakttagits. På ett avstånd av 7 cm framför 1 **r** står runan 15 **m** i föregående inskrift (f); utrymmet tillåter 5 runor.

Rimligen har ett nu förlorat personnamn föregått **risti**. Ett samband föreligger möjligen mellan inskrifterna f och g, varvid lakunen kan tänkas ha innehållit futharkens **ᚱ**-runa jämte ett kort namn (t. ex. *Peto*). På så vis skulle pronomenet **mik** få sin förklaring som syftande på själva futharken.

På den nordöstra tornkammarväggen:

h. 0,35 m S om det nordöstra hörnet, 1,25 m över golvet. Runornas höjd 4 cm.

Inskrift:

beto kumb ...

5

»Peto Kumble»

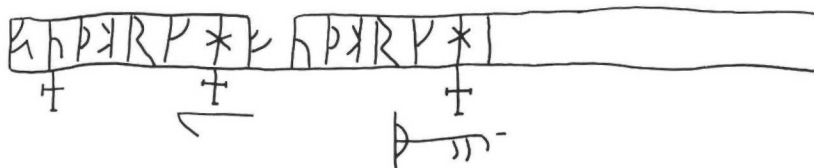
Till läsningen: Alla runorna är säkra. Runorna **t** och **o** har ensidiga bistavar, **m** två bistavar. R. 1 **b** och 8 **b** är icke stungna. R. 2 är en huvudstav med en snedställd, dubbelsidig bistav, till utseendet lik en **a**-runa av vikingatida typ men här beteckning för *e* med motsvarighet i G 142: c. I 4 **o** saknas mellersta delen av huvudstaven. Inga runor är nu urskiljbara efter 8 **b**.

Runan **e** är värd att uppmärksamma. Formen är säker, ljudvärdet likaså. Ett likadant fall erbjuder G 142: c. Stingningen har skett med ett snedstreck. Vanligare är stingning med tvärstreck, vanligast givetvis den gamla punkteringen, där prickarnas placering dock i medeltida runinskrifter kan variera. Genom stingningen med snedstreck har **e**-runan fått samma utseende som den vikingatida **a**-runan. När **a**-runan under tidig medeltid fick ensidig bistav, förlorade det äldre tecknet med dubbelsidig bistav sin funktion, det blev överflödigt. På fastlandet gavs dock ett nytt innehåll åt runan, den blev tecken för *æ*-ljud. Men forngutniskan saknar som bekant *æ*-ljud. Utöver G 142: c och G 142: h finns emellertid ännu ett par fall, där man gärna vill tro, att ristaren avsiktligt har begagnat den gamla **a**-runan för *e*. Det ena är Duneskattens G 144 (**ueumnter**), där den enda möjliga tolkningen förutsätter en sådan läsning. Det andra är G 124, där E. Wessén, en smula olyckligt, efter mönster från fastlandet, translittererar runan **æ** (**fæm** 'fem'). Inskriften är visserligen sen, självdaterande till 1553, och därför inte fullt jämförbar med Duneskattens (före 1361) och Ganthemsristningarna (tidigast 1200-talets mitt, troligen senare). Men dels har G 124 också ordningstalet **fimtand-** med **i**-runa (för *e*-ljud), dels sker i samma inskrift stingningen av **t**-runan för beteckning av *d* genomgående (6 ggr) med snedstreck på huvudstaven, vilket visar att principen att stinga med snedstreck har funnits, oavsett hur vokalrunan skall uppfattas. Samma förhållanden råder synbarligen i G 107. Ytterligare ett fall. I Högstenagaldern, Vg 216, är **d**-runan nämligen också en med snedstreck stungen runa, men där är strecket placerat som en ensidig **a**-bistav alldeles som i G 107, r. 4 och 52. Stingningen med snedstreck är fyndig, tydligheten blir större än med prick.

Om mansnamnet *Peto* se ovan under G 142: c. R. 5–8 avser säkerligen gården Kumble 600 m VNV om kyrkan. Gårdsnamnet är här brukat som familjenamn.

I korportalen, invändigt, på smygens östra vägg:

i. 1,40 m ovanför trappsteget finns en teckenföljd av 15 runor inom ramlinjer (höjd 2,5 cm):

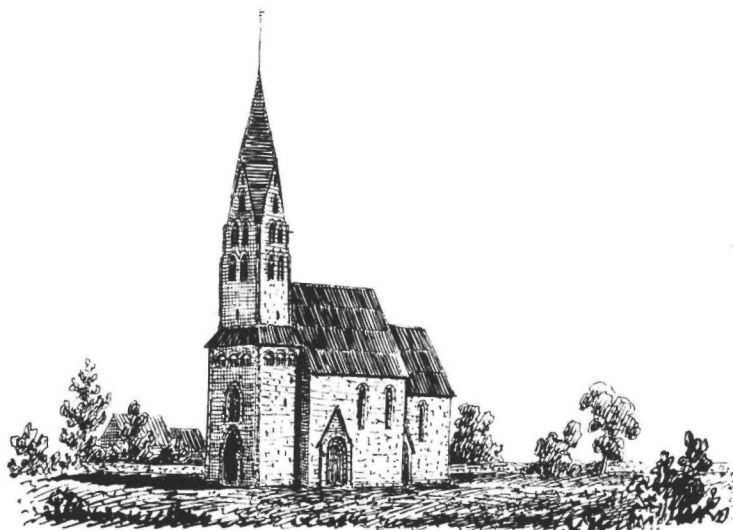

fuporkhfuporkh -

dvs. två hela serier söndagsrunor och början till en tredje samt under den första **u**-runan ett halvkors, under den första **h**-runan ett kors och en symbolfigur (lie), under den andra **h**-runan likaledes ett kors och dessutom en annan symbolfigur (räfsa). Kalenderpartiet avser synbarligen tiden 9–23 juli med helgdagarna Knut 10.7., Divisio ap. 15.7., Maria Magdalena 22.7. Bilderna avser märkesdagar för slåttern som med något varierande data återfinns på runstavarna.

Nedanför denna ristning finns i våt puts skrivet med bokstäver *Henrick Jørgensøn 1642*. Sannolikt har kalenderristningen tillkommit efter denna tidpunkt.

Runinskrifterna a–h är ristade i ursprunglig puts (E. Lagerlöf). Terminus postquem är således 1200-talets mitt. Inskriften b visar ung ortografi och torde snarast vara tillkommen under senmedeltiden. Förmodligen gäller detta också kalenderinskrifterna a och e. Datum för c, d, f, g, h är svårare att ge, men de kan utan hinder vara samtida med de övriga.

Dalhems kyrka

Flertalet av de gotländska runinskrifterna är knutna till kyrkorna, till den fasta eller lösa inredningen, till gravstenar i kyrkogolven eller på kyrkogårdarna. Få kyrkor saknar helt runinskrifter. En sådan är Dalhem. Uppgifter hos C. G. Hilfeling (Resejournal 1799), J. G. Liljegren (L 1792) och C. Säve (S 86) om en dopfunt med runinskrifter i Dalhems kyrka avser dopfunten i Barlingbo kyrka, som behandlas i en kommande del av Gotlands runinskrifter. Att Dalhems socken ändå är så väl representerad i det gotländska beståndet av runinskrifter, hänger främst samman med det stora skattfyndet från Dune med sex runföremål och sammanlagt sju runinskrifter, G 144–150, samt fyndet av en guldrakteat, G 143.

143. Burge, Dalhems sn. Nu i Statens Historiska Museum

Pl. 3

Litteratur: F 29. VHAA:s protokoll 12.7.1859 § 241; SHM inventariefilaga 2617; G. Stephens ONRM 2 (1867–68), s. 874 f. (nr 45 b), 3 (1884), s. 256 (nr 85), 4 (1901), s. 71 f., Handbook (1884), s. 197 (nr 85); O. Montelius, Från jernalderna (1869), s. 53 (nr 380); H. Hildebrand, Fynd från Öster-Ryftes på Gotland (i VHAA:s Månadsblad 1890), s. 130 f.; S. Bugge i NIÆR 1 (1892), s. 100, i Aarbøger f. Nord. Oldkynd. o. Hist. 1905, s. 201; B. Salin, De nordiska guldrakteaterna (ATS 14:2, 1895), s. 102; O. Janse, Le travail de l'or en Suède (1922), s. 134 (nr 244); C. Marstrand, De gotiske runeminnesmerker (i NTS 3, 1929), s. 77; W. Krause, Beiträge zur Runenforschung (i Schrift. d. Königsb. gel. Gesellschaft, Geisteswissenschaftl. Kl., 1932), s. [10] 62 f., Runeninschriften im älteren Futhark (1937), s. 469 Anm., (2. uppl. 1966), s. 245 f. Anm. 1; O. v. Friesen, Anteckningar 1934 (UUB), s. 141; B. Nerman, Die Völkerwanderungszeit Gotlands (1935), s. 63; M. Olsen, Runespennen fra Bratsberg (i Viking 1, 1937), s. 68 f.; H. Schlottig i Beiträge zur Runenkunde und nordischen Sprachwissenschaft (festskr. t. G. Neckel, 1938), s. 74 f.; H. Öberg, Guldrakteaterna från Nordens folkvandringstid (1942), s. 91 f., 196 f., 256, 291; Danmarks Runeindskrifter, Text (1942), sp. 544; M. B. Mackeprang, De nordiske guldrakteater (1952), s. 42, 101, 156.

Äldre avbildningar: Stephens ONRM 2 och 3 samt Handbook; Marstrand a. a. fig. 22; H. Andersson foto 1934 (ATA); Nerman a. a. fig. 335; Öberg a. a. fig. 47.

Guldrakteat med runinskrift. Den förvaras i Statens Historiska Museum, inv.nr 2617.

Proveniensen uttryckes kortfattat i Vitterhetsakademiens protokoll den 12 juli 1859 § 241: »Från Burge i Dalhem på nämnda ö [Gotland]. En liten Guldrakteat med några runbokstäver, hittad af Lars Dahlströms hustru. Löstes med 10 Rdr 54 öre.» Fyndomständigheterna i övrigt är inte kända.